

**การเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชน
ตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม**
**PROMOTING THE CONSCIOUSNESS OF BEING A GOOD CITIZEN OF
YOUTH ACCORDING TO THE PRINCIPLES OF BUDDHISM OF THE
MORAL TEACHING MONKS***

บุญส่ง นาแสวง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Bunsong Nasawaeng

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khonkaen Campus, Thailand

E-mail: bunsong_na@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษากระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม 2) เพื่อศึกษาคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรม และ 3) เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เหมาะสมในเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณผสมคุณภาพโดยวิธีการบรรยายงานวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า

1) กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน โดยเรียงจากมากไปหาน้อย พบว่า ด้านทักษะทางสังคม อยู่ในระดับมาก รองลงมาคือ ด้านความรู้ อยู่ในระดับมาก ด้านร่างกาย อยู่ในระดับมาก และด้านจิตใจ อยู่ในระดับมาก

2) คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรม โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็น โดยเรียงจากมากไปหาน้อย พบว่า แสดงความเคารพและกล่าวคำทักทายด้วยคำสุภาพกับบิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ และ

เพื่อน อยู่ในระดับมากที่สุด เคารพและเทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อยู่ในระดับมากที่สุด และร่วมกันติดตามประเมินผล ปรับปรุงแก้ไขการดำเนินงาน อยู่ในระดับมากที่สุด มีความคิดกว้างไกล สามารถการวิเคราะห์ วิจัยแสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผล อยู่ในระดับมากที่สุด

3) วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เหมาะสมในเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม พบว่า หลักธรรมที่เหมาะสมในเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม คือ อิทธิบาท 4 ประกอบ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

คำสำคัญ: การเสริมสร้างจิตสำนึก, ความเป็นพลเมืองดี, เยาวชน, ตามหลักพุทธธรรม

Abstract

The aims of this research were: 1) to study the process for promoting the consciousness of being a good citizen of youth according to the principles of Buddhism of the moral teaching monks; 2) to study the characteristics of being a good citizen of youth based on Buddhist principles; 3) to analyze the Buddhist principles suitable to promote the consciousness of being a good citizen of youth in accordance with the Buddhist principles of the moral teaching monks. This study was carried out by using the mixed research methodologies (quantitative and qualitative) and the descriptive analysis was used to interpret the gathered data.

The research results were as follows:

1) The overall mean of the process for promoting the consciousness of being a good citizen of youth according to the principles of Buddhism of the moral teaching monks was seen at a high statistical level. The mean scores of the studied individual aspects were also the same level. The highest one was seen in the aspect of 'social skill', followed by 'knowledge', 'body' and 'mind'.

2) The mean of characteristics of being a good citizen of youth according to Buddhist principles (moral teaching monks) as a whole was seen at a high level. When individually considered in descending order, it was found that the highest score can be seen in the aspect of ‘respecting and politely greeting the parents, relatives, teachers and friends’, followed by ‘respecting and honoring national institutions, religions and monarchs’, ‘together following up, evaluating, improving the operation’ and ‘wide view, analysis, reasonable criticism’.

3) Based on the analysis, the Buddhist principle suitable to promote the consciousness of being a good citizen of youth in accordance with the Buddhist principles of the moral teaching monk is the Four Iddhipada-dhamma (iddhipāda, path of accomplishment) composed of Chanda (aspiration), Viriya (energy), Citta (thoughtfulness) and Vīmaṃsā (Investigation).

Keywords: Promoting the consciousness, being a good citizen, youth, principles of Buddhism

บทนำ

สถานการณ์และสภาพปัญหาของชาติ ในปัจจุบันเป็นที่ประจักษ์โดยทั่วกันแล้วว่า การที่ประเทศมุ่งพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและการเงิน เพื่อสร้างความแข็งแกร่งทางการเงิน และการคลังของประเทศอย่างมาก ส่งผลให้เกิดการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและความเจริญ ทางด้านวัตถุอย่างเห็นได้ชัด ทิศทางของการพัฒนานั้นก็ได้เป็นไปอย่างยั่งยืนและครอบคลุม ทั้งด้านคนและวัตถุ เพราะการพัฒนาประเทศโดยมุ่งความเจริญทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่เน้นเรื่องวัตถุอุปกรณ์อย่างรวดเร็ว โดยขาดความสมดุลกับการพัฒนาทางด้านจิตใจของคนให้มีคุณธรรมจริยธรรมและค่านิยมที่ดี ได้ก่อให้เกิดปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนในประเทศจำนวนมาก (กรณีพิพาท กิตติพิบูลย์, 2561: 36-37) ผลของการพัฒนาเหล่านี้ จึงเป็นที่มาของปัญหาสังคมปัจจุบันที่จะทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะกลุ่มเด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นอนาคตของประเทศชาติกำลังประสบ

ปัญหาสังคมหลายด้านที่รุ่มลุ่มคุกคามเด็กเยาวชน นักเรียน นักศึกษาทำให้หลงผิดและมีพฤติกรรมที่เบี่ยงเบน ขาดระเบียบวินัย ละทิ้งค่านิยมความเป็นไทย และขาดคุณธรรม เป็นปัญหาสังคมที่ควรแก้ไขเป็นการเร่งด่วน

จากสภาพสังคมในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและหลากหลายอันเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ข้อมูลข่าวสารต่างๆ แพร่หลายอย่างรวดเร็วทำให้แนวคิด วิถีชีวิต ค่านิยมของบุคคลในสังคมเกิดความเปลี่ยนแปลง เบี่ยงเบนไปจากหลักศีลธรรม จริยธรรมที่สั่งตามหลักธรรมของพุทธศาสนา กลับขึ้นชมวัฒนธรรมตะวันตก ที่เน้นการบริโภควัตถุต่างๆ จนเกิดความสับสน ระบบสังคมที่เคยดีงามของไทยได้รับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อันสืบเนื่องมาจากการให้ความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการพัฒนาทางด้านวัตถุมากกว่าพัฒนาสังคมในด้านอื่นๆ โดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านจิตใจจึงทำให้เกิดปัญหาความย่อหย่อนของคุณธรรมจริยธรรม มีการประพฤติปฏิบัติที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม ยังส่งผลไปยังปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย อาทิ เกิดปัญหาทุจริตคอร์รัปชัน ปัญหายาเสพติด และปัญหาหย่าร้าง ปัญหา นักเรียนตึกกัน ปัญหาการรักร่วมเพศ การหลงมัวเมาในอบายมุข การปล่อยตัวปล่อยใจ ขาดระเบียบวินัย ไร้ทิศทางของชีวิต ฟุ่มเฟือยและอื่นๆ อีกมากมาย หากปล่อยไว้จะเป็นผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศไทย (เพ็ญญา ลายน้เงิน และ ไกรวิชญ์ ดีเอม, 2559: 291-302)

ผลจากการพัฒนาประเทศในระยะผ่านมาโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจในอัตราสูง มีความก้าวหน้าทางวัตถุและเทคโนโลยีใหม่ๆ อย่างรวดเร็ว ประกอบกับอิทธิพลจากวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามามีบทบาทในสังคมไทย ทำให้เกิดปัญหาสังคมที่สลับซับซ้อน ระบบสังคมที่เคยดีงามของไทยได้รับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเป็น การพัฒนาทางด้านวัตถุมากกว่าพัฒนาสังคมในด้านอื่นๆ โดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านจิตใจ จึงทำให้เกิดปัญหาความย่อหย่อนของคุณธรรมจริยธรรม มีการประพฤติปฏิบัติที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าส่วนรวม การขาดคุณธรรมจริยธรรมทำให้เกิดปัญหาทุจริตคอร์รัปชัน ปัญหายาเสพติด และปัญหาอื่นๆ อีกมากมาย หากปล่อยไว้จะเป็นผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศไทย

การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของคนไทยในสังคมให้เป็นคนดี จึงเป็นเรื่องที่จำเป็นอย่างยิ่ง เพราะคนในสังคมต่างเรียกร้องในเรื่องคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมไทย แม้เป็นเรื่อง

ที่มีความยากเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นกระบวนการที่มีความสลับซับซ้อน และมีองค์ประกอบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องมากมาย ดังนั้น กระทรวงศึกษาธิการ โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้พิจารณาถึงความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการ ในเรื่องการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม ซึ่งเป็นเครื่องมือในการกำหนดความสงบสุขของสังคมไทย ได้วิเคราะห์แล้ว พบว่า สังคมใดมีผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณธรรมจริยธรรม สังคมนั้นจะมีแต่ความสงบสุข ในขณะเดียวกัน หากคนในสังคมใดมีความบกพร่องด้านจิตใจ ขาดคุณธรรมและจริยธรรม แม้สังคมนั้นจะมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ก็หาความสงบสุขได้ยาก สรุปภาพรวมของปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นกับคนในชาติทุกกลุ่มเป้าหมาย นับวันจะรุนแรงและทวีคูณมากขึ้น ที่มีผลกระทบต่อประเทศและสังคมไทยโดยรวม (สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ, 2542)

ปัจจุบันได้มีการพัฒนาทางเทคโนโลยีสารสนเทศอย่างรวดเร็ว จนก่อให้เกิดสภาวะโลกไร้พรมแดน ซึ่งเป็นตัวนำสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงต่อประเทศชาติ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และการบริหารกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง ได้กล่อมเกล้าให้บุคคลที่มีความเป็นปัจเจกสูง ไม่ใส่ใจต่อเรื่องส่วนรวม ดังจะเห็นพฤติกรรมที่สื่อถึงการยึดถือตนเองเป็นศูนย์กลาง มีลักษณะมานุษยวิทยา มองข้ามความสัมพันธ์และความเกี่ยวโยงถึงกันของสรรพสิ่งรอบตัว ทำให้เกิดการรับรู้และมีความคิดว่าสิ่งของที่เป็นของสาธารณะนั้นเป็นทรัพย์สินของภาครัฐหรือของราชการ เป็นสิ่งที่ตนเองสามารถนำมาใช้ประโยชน์หรือร่วมใช้ประโยชน์โดยไม่ต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบดูแล จึงพากันละเลยไม่สนใจที่จะดูแลรักษา และไม่ช่วยกันจัดการเพื่อทำทรัพย์สินส่วนกลางให้คงสภาพได้นานมากกว่าสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2541)

การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองผู้มีจิตสาธารณะ คือการศึกษาที่ทำให้นักศึกษาอยากมีส่วนร่วม มีความตื่นตัวต่อความเป็นไปของบ้านเมือง เป็นพลเมืองที่มีความกล้าหาญทางจริยธรรม คำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวม มีความสามารถอยู่ร่วมกับความแตกต่างซึ่งแนวทางหลักๆ ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับสิทธิพลเมือง ทักษะ-คุณลักษณะพลเมือง และคุณธรรมสำหรับพลเมือง หรืออาจรวมไปถึงข้อมูลข่าวสารและการเตรียมพลเมืองให้เป็นพลโลกที่รับมือกระแสโลกาภิวัตน์ได้ ดังนั้น การศึกษาที่เคยแต่ผลิตพลเมืองที่ไม่ต้องใช้สมอง บ่อนให้แก่ทุนนิยมบริโภคนิยมและอำนาจการเมืองอย่างซื้อสัตย์ จะต้องเปลี่ยนสร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ที่ทำให้การศึกษาเป็นเรื่องของ “การเรียนรู้” มิใช่ “การเรียนรู้” อีกต่อไป

(ชาย โพธิ์สีตา, 2541)

สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญปัญหาวิกฤติต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศมีผลทำให้คนจำนวนมากต้องตกงานหรือมีรายได้น้อยลง อีกทั้งเกิดปัญหาต่างๆ ทางด้านอารมณ์ สังคม และจิตใจตามมา ทำให้สังคมไทยในปัจจุบันเริ่มอ่อนแอ ในการพัฒนาสังคมที่เข้มแข็งและมีสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้นได้นั้น ต้องเริ่มจากการพัฒนาที่เด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญของการพัฒนาทรัพยากรบุคคล (Kittipanan, 2554) ที่จะสามารถกำหนดความเป็นไปได้ในอนาคตของประเทศชาติได้ ฉะนั้น การที่จะพัฒนาคนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ต้องเริ่มที่การพัฒนาจิตสำนึกทางปัญญา หมายถึง การรู้ตัวของบุคคลที่ผ่านการคิดไตร่ตรองอย่างมีสติในการที่บุคคลรู้จักเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของตนเองและผู้อื่น ควบคุมอารมณ์ตนเองได้ มีจิตใจเอื้ออาทร ตลอดจนเห็นคุณค่าในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งของเงิน และเวลา รวมทั้งคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมและสังคม

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นการศึกษาจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชน และการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชน ประกอบกับการวิเคราะห์หลักธรรมที่เหมาะสมในเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม โดยหวังว่าผลการศึกษานี้จะเป็นประโยชน์ต่อแนวทางจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตร เพื่อปลูกฝังและพัฒนาจิตสำนึกของที่ดีของเยาวชน และรับใช้สังคมส่วนรวมเพื่อเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม
2. เพื่อศึกษาคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรม
3. เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เหมาะสมในเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

โครงการวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Methods) โดยเป็นการศึกษาทั้งเอกสาร (Documentary Research)) โดยการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับแนวคิดการจัดการศึกษาและทิศทางการพัฒนาเยาวชนของไทย เอกสารแนวคิดและรูปแบบการจัดการเรียนรู้ความเป็นพลเมืองตามแนวพระพุทธศาสนา และรูปแบบการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของภาคการศึกษา

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1) เชิงปริมาณ: กลุ่มตัวอย่างที่ตอบแบบสอบถาม ตัวแทนพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนในพื้นที่การศึกษาในเขตจังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีศูนย์ประสานงานพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน และมีการจัดการเรียนการสอนโดยพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ในจังหวัดขอนแก่น 10 รูป, นักเรียน จำนวน 50 คน รวม 60 รูป/คน

2) เชิงคุณภาพ: กลุ่มตัวอย่างที่ใช้สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) ได้แก่ ผู้อำนวยการ พระสอนศีลธรรม/ตัวแทน, ประธานกรรมการดำเนินงานโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โดยวิธีสุ่มแบบเจาะจง โดยมีประเด็นที่สำคัญ เช่น ศักยภาพทางการศึกษาและทิศทางการพัฒนาเยาวชนตามแนว

3. เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย

3.1 เชิงปริมาณ

1) ลักษณะของเครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสอบถาม (Questionnaire) ที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้นตามกรอบของบทบาทและคุณสมบัติของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี เพื่อใช้เก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย โดยแบ่งออกเป็น 3 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ประกอบด้วย เพศ อายุ ระดับการศึกษา และรายได้

ตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับกระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี ซึ่งมีลักษณะเป็น มาตราส่วนประเมินค่า (Rating Scale) มี 5 ระดับ

ตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถามปลายเปิดเกี่ยวกับข้อเสนอแนะอื่นๆ

2) ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือ

2.1) ศึกษากระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี จากเอกสารและผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.2) กำหนดกรอบแนวคิด ในการสร้างเครื่องมือการวิจัย

2.3) กำหนดวัตถุประสงค์ในการสร้างเครื่องมือการวิจัยโดยขอคำปรึกษาจากที่ปรึกษาวิจัย

2.4) สร้างเครื่องมือเกี่ยวกับบทบาทและคุณสมบัติของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี

2.5) นำเสนอร่างเครื่องมือการวิจัยต่อที่ปรึกษาวิจัย และผู้เชี่ยวชาญเพื่อตรวจสอบและปรับปรุงแก้ไข

2.6) นำแบบสอบถามที่ผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาของผู้เชี่ยวชาญ นำมาหาค่าความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาเป็นรายข้อ (Item-Objective Congruence Index : IOC) โดยได้ค่า IOC ตั้งแต่ 0.50 ขึ้นไปทุกข้อ

2.7) นำข้อแก้ไขที่ได้รับจากผู้เชี่ยวชาญมาปรับปรุง

2.8) นำเครื่องมือการวิจัยไปทดลองใช้ (Try Out) กับประชากรที่มีลักษณะคล้ายกับกลุ่มตัวอย่างเพื่อหาค่าความสัมประสิทธิ์ความเที่ยงตรงของเครื่องมือ

2.9) นำแบบสอบถามที่ได้ปรับปรุงแก้ไขแล้วเสนอต่อที่ปรึกษางานวิจัยเพื่อขอความเห็นชอบ และจัดพิมพ์แบบสอบถามฉบับสมบูรณ์ เพื่อใช้แจกกลุ่มตัวอย่างจริงในการวิจัยต่อไป

3.2) เชิงคุณภาพ

ลักษณะของเครื่องมือ: แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นตามกรอบเกี่ยวกับนโยบายทางด้านการศึกษา และทิศทางการพัฒนาเยาวชนตามแนวพุทธ และการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีตามแนวพุทธ

เพื่อเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง เป็นแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) ซึ่งมีสาระสำคัญในขั้นตอนของการสร้างและการตรวจสอบเครื่องมือเชิงคุณภาพนั้น

4. การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1) คณะผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์เอกสารเกี่ยวกับแนวคิดการจัดการศึกษาและทิศทางการพัฒนาเยาวชนของไทย เอกสารแนวคิดและรูปแบบการจัดการเรียนรู้ความเป็นพลเมืองตามแนวพระพุทธศาสนา และรูปแบบการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของภาคการศึกษา เพื่อศึกษานโยบายทางด้านการศึกษาและทิศทางการพัฒนาเยาวชนไทย

2) คณะผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) สำหรับผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยมีประเด็นที่สำคัญ เช่น แนวคิดการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามแนวพระพุทธศาสนาและรูปแบบ/กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามแนวพระพุทธศาสนา และรูปแบบการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของภาคการศึกษา เป็นต้น เพื่อศึกษานโยบายทางด้านการศึกษาและทิศทางการพัฒนาเยาวชนตามพระพุทธศาสนา

3) ดำเนินการจดบันทึก (Field Note) และบันทึกเสียงโดยใช้แท็บเล็ตเสียงเพื่อบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

1) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางการวิจัยเชิงปริมาณ คือ ใช้โปรแกรมสำเร็จรูปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์หาค่าสถิติต่างๆ ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการแจกแจงความถี่และร้อยละนำเสนอเป็นตารางประกอบการบรรยายผล

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทและคุณสมบัติของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีเป็นแบบมาตราส่วนประเมินค่า วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติค่าเฉลี่ยเลขคณิต ($\bar{X}$) และค่า

เป็ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) นำเสนอในรูปตารางประกอบคำบรรยาย โดยกำหนดเกณฑ์ในการวิเคราะห์ แปลความหมาย

ตอนที่ 3 แบบสอบถามปลายเปิดวิเคราะห์เนื้อหาสาระประเด็นสำคัญ แล้วนำเสนอเป็นการเขียนแบบความเรียง

2) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

กระบวนการในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth interview) นั้น ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) นั้น มาใช้ในกระบวนการวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูล โดยดำเนินการร่วมกับกระบวนการรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร(Documentary research)

ผลการวิจัย

1) กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม พบว่า กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน โดยเรียงจากมากไปหาน้อย พบว่า ด้านทักษะทางสังคม อยู่ในระดับมาก รองลงมาคือ ด้านความรู้ อยู่ในระดับมาก ด้านร่างกาย อยู่ในระดับมาก และด้านจิตใจ อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า

ด้านทักษะทางสังคม โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็น โดยเรียงจากมากไปหาน้อย พบว่า มีความซื่อสัตย์สุจริต อยู่ในระดับมาก รองลงมาคือ มีความรับผิดชอบต่อนหน้าที่พลเมือง อยู่ในระดับมาก มีความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น อยู่ในระดับมาก เคารพกฎหมายอย่างน้อยมีหลักศีล 5 เพื่อเป็นการรักษาบรรทัดฐานทางสังคม อยู่ในระดับมาก และมีสิทธิोटตปัะ(ความละอายและเกรงกลัวต่อบาป) อยู่ในระดับมาก

ด้านความรู้ โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็น โดยเรียงจากมากไปหาน้อย พบว่ามองเห็นคุณค่าในการมีส่วนร่วม คือใช้พลังปัญญาให้เกิดความรู้ อยู่ในระดับมาก รองลงมาคือ เคารพความแตกต่าง อยู่ในระดับมาก มีความเชื่อศรัทธาในการปกครอง คือการใช้สติปัญญาให้ตั้งอยู่ในทวิภูมิสามัญญตา อยู่ในระดับมาก มีวิธีการแก้ปัญหาแบบสันติวิธี อยู่ในระดับมาก คิดนอกกรอบ หรือคิดเป็น คือมี “โยนิโสมนสิการ” คิดอย่างมี

ระบบและกว้างไกล อยู่ในระดับมาก และสร้างสมประสบการณ์ คือ การมีกัลยาณมิตร “ปรโตโฆสะ” อยู่ในระดับมาก

ด้านร่างกาย โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็น โดยเรียงจากมากไปหาน้อย พบว่า การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด อยู่ในระดับมาก รองลงมาคือ ใช้สติสัมปชัญญะในการรับรู้ข่าวสาร อยู่ในระดับมาก การซาบซึ้งบุญคุณของธรรมชาติ อยู่ในระดับมาก รู้จักเลือกวิธีการสื่อสาร อยู่ในระดับมาก รู้ประมาณในการบริโภค อยู่ในระดับมาก การอยู่อย่างผสมกลมกลืนธรรมชาติ อยู่ในระดับมาก และรู้สถานการณ์ในการสื่อสาร อยู่ในระดับมาก

ด้านจิตใจ โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็น โดยเรียงจากมากไปหาน้อย พบว่า มีความกตัญญูต่องานที่ต่อแผ่นดิน คือ การใช้หลักสมาธิเพื่อฝึกจิตใจให้เกิดความตระหนักรู้ในคุณค่าของแผ่นดินและแสดงออกโดยการทดแทนคุณแผ่นดิน อยู่ในระดับมาก รองลงมาคือ ความสามัคคี คือ การใช้หลักสมาธิเพื่อฝึกจิตใจตระหนักรู้ในความเป็นพี่เป็นน้องของคนไทย และความรักความผูกพันในความเป็นชาติ อยู่ในระดับมาก การเข้าใจปัญหา คือ การเข้าใจถึงสาเหตุของความอยุติธรรม อยู่ในระดับมาก เอาใจเขามาใส่ใจเรา คือการฝึกจิตใจให้มีทัศนคติและมองโลกอย่างเข้าใจ อยู่ในระดับมาก การฝึกให้มีสมรรถภาพแห่งจิตที่ดี คือ การมีจิตอาสา มีความเพียร พิจารณาดีเพื่อผู้อื่น และสังคม อยู่ในระดับมาก การฝึกให้คุณภาพจิตที่เข้มแข็ง คือ คิดในทางบวก คิดมีส่วนร่วม คิดทำตัวเป็นประโยชน์ อยู่ในระดับมาก การฝึกให้มีสุขภาพจิตที่เข้มแข็ง คือ การฝึกให้ใจกว้าง ไม่คับแคบ โดยปฏิบัติร่วมกับหลักสาราณียธรรม 6 อยู่ในระดับมาก การให้ คือการใช้หลักสมาธิเพื่อฝึกจิตใจตระหนักรู้ในภูมิปัญญาไทยที่สะท้อนความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในสังคม โดยปฏิบัติเชื่อมโยงกับ สังคหวัตถุ 4 เพื่อเชื่อมสมานกลุ่มคนด้วยน้ำใจ อยู่ในระดับมาก และการสร้างจิตสำนึกในความยุติธรรม คือ การฝึกจิตใจให้มีความเข้มแข็ง มีจิตใจตั้งมั่นไม่เอนเอียง ไปกับภาวะของกิเลส ได้แก่ อคติ อยู่ในระดับมาก

2) ศึกษาคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรม

พบว่า คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็น โดยเรียงจากมากไปหาน้อย พบว่า แสดงความเคารพและกล่าวคำทักทายด้วยคำสุภาพกับบิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ และเพื่อน อยู่ในระดับมากที่สุด เคารพและเทิดทูนสถาบันชาติ

ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อยู่ในระดับมากที่สุด รองลงมาคือ รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ด้วยความตั้งใจและไตร่ตรอง อยู่ในระดับมากที่สุด แก้ไขปัญหาต่างๆ โดยใช้เหตุผล อยู่ในระดับมากที่สุด ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคม ปฏิบัติตามกฎหมาย อยู่ในระดับมาก เคารพสิทธิของผู้อื่น

3) วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เหมาะสมในเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม พบว่า หลักธรรมที่ควรนำมาใช้ คือ อิทธิบาท 4 ได้แก่ 1) ฉันทะ คือ ทำให้เป็นผู้มีความพอใจ และมีใจรักต่อหน้าที่ของตน 2) วิริยะ คือ ทำให้เป็นคนหมั่นเพียร มั่งมั่ง แผนั่น 3) จิตตะ คือ มีความมุ่งมั่น และจดจ่อในหน้าที่ 4) วิมังสา คือ รู้จักคิด วิเคราะห์และเข้าใจในกระบวนการของหน้าที่ และหากเกิดปัญหา ก็แสวงหาแนวทางแก้ปัญหาจนกว่าจะประสบความสำเร็จ ธรรมนี้สร้างคนให้ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน และเป็นฐานในการเป็นพลเมืองดี 3 ด้าน คือ 1) ทักษะบุคคล ได้แก่ ความตระหนักรู้และเห็นคุณค่าในตนเอง และการรับรู้ข่าวสาร 2) การมีส่วนร่วมชุมชนและสังคม ได้แก่ ความรับผิดชอบต่อตนเอง/สังคม ความสามารถร่วมทำงานกับผู้อื่นได้ ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม การมีวิถีชีวิตที่ไม่ส่งผลร้ายต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความสามารถแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี 3) ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตย ได้แก่ การมีความรู้ ความเข้าใจ และประยุกต์ใช้การเมืองการปกครอง ที่สามารถถ่ายทอด วิพากษ์วิจารณ์และตัดสินใจนโยบาย ผลงาน และกรณีต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง และเหมาะสม สามารถนำหลักการประชาธิปไตยไปใช้ในการดำเนินชีวิตและการทำงานได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

อภิปรายผลการวิจัย

1. กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม ทำให้มีจิตสำนึกในด้านความรู้ ด้านร่างกาย และด้านจิต ซึ่งสอดคล้องกับ พรพรรณ วีระปรียากร (2543) ศึกษาการสร้างคุณธรรมของความเป็นพลเมืองในชุมชนไทย เพื่อทำความเข้าใจเงื่อนไขโครงสร้างทางสังคมของชุมชนที่ก่อให้เกิดคุณธรรม ความเป็นพลเมืองและศึกษาคุณลักษณะคุณธรรมความเป็นพลเมืองภายใต้บริบททางสังคม พบว่า การเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย มีลักษณะดังนี้ คือ มีความรู้ มีทักษะ และมีค่านิยมร่วมของความเป็นพลเมืองของคนในสังคมที่ดีงาม

2. คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรม โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็น โดยเรียงจากมากไปหาน้อย จากการศึกษาพบว่า การแสดงความเคารพและกล่าวคำทักทายด้วยคำสุภาพกับบิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ ครู อาจารย์ และเพื่อน อยู่ในระดับมากที่สุด และเคารพและเทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อยู่ในระดับมากที่สุด รองลงมาคือ รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นด้วยความตั้งใจและไตร่ตรอง อยู่ในระดับมากที่สุด แก้ไขปัญหาต่างๆ โดยใช้เหตุผล อยู่ในระดับมากที่สุด ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคม ปฏิบัติตามกฎหมาย อยู่ในระดับมาก เคารพสิทธิของผู้อื่น ไม่ทำให้ผู้อื่นเสื่อมเสียชื่อเสียง อยู่ในระดับมาก ร่วมกันคิด ทำงาน ร่วมกันด้วยความเต็มใจ อยู่ในระดับมาก ร่วมกันรับผิดชอบและทำงานที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จโดยคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวม อยู่ในระดับมาก และร่วมกันติดตาม ประเมินผล ปรับปรุงแก้ไขการดำเนินงาน อยู่ในระดับมาก มีความคิดกว้างไกล สามารถวิเคราะห์ วิเคราะห์ แสดงความคิดเห็น อย่างมีเหตุผล อยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับ ทรงสิริ วิจิตรานนท์ (2556) คุณลักษณะพลเมืองดีของนักศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร พบว่า นักศึกษามีคุณลักษณะพลเมืองโดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้านพบว่า ด้านคุณลักษณะพื้นฐานนักศึกษามีคุณลักษณะพลเมืองดีความซื่อสัตย์สุจริตสูงสุด และมีความมั่งคั่งต่ำสุด ด้านความรู้และทักษะนักศึกษาสามารถปรับตัวได้ในสถานการณ์ต่างๆ สูงสุด และมีนิสัยใฝ่รู้ค้นคว้าความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมออยู่ในระดับต่ำสุด ด้านการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตย นักศึกษาเห็นคุณค่าของตนเองและผู้อื่นสูงสุด ส่วนเรียกร้องหรือต่อสู้ด้วยความเป็นธรรมต่ำสุด ด้านสังคมและวัฒนธรรมนักศึกษาเทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์สูงสุด ส่วนการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาเป็นประจำมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ด้านเศรษฐกิจ การเห็นคุณค่าของการประกอบอาชีพที่สุจริต มีค่าเฉลี่ยสูงสุด ส่วนการทำบัญชีรายรับรายจ่ายมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด แนวทางในการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีของนักศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร ได้แก่ 1) สร้าง/ปรับปรุงหลักสูตรที่พัฒนานักศึกษาให้มีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองที่ดี โดยให้ความสำคัญระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติ และเอื้อให้นักศึกษามีความเชี่ยวชาญเฉพาะศาสตร์พร้อมกับการรอบรู้สหวิทยาการ ทั้งนี้เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง 2) การสร้างหลักสูตรการเรียนรู้ความเป็นพลเมืองดีด้วยกิจกรรมส่งเสริมให้นักศึกษาเข้าร่วมกิจกรรมที่มีอยู่แล้ว รวมถึงการเข้าร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานภายนอกมหาวิทยาลัยตามความสนใจของนักศึกษา โดยกำหนดความสำคัญของนักศึกษาที่

ร่วมกิจกรรม กำหนดหน่วยชั่วโมง/หน่วยกิจกรรม/กำหนดช่วงชั้นปีการศึกษาที่เข้าร่วม รวมถึงกำหนดกิจกรรมที่ต้องเข้าร่วม

3. หลักพุทธธรรมที่เหมาะสมในเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรม พบว่า หลักธรรมที่ควรนำมาใช้ คือ อธิปไตย 4 ซึ่งจะสร้างความเป็นพลเมืองดี กล่าวคือการตระหนักรู้และเห็นคุณค่าในตนเอง การรับรู้ข่าวสาร การมีส่วนร่วมชุมชนและสังคม ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยและการนำมาปรับใช้ สอดคล้องกับ พระจรัสศักดิ์ บุญฤทธิ์ (2554) ได้ศึกษาเรื่อง ผลการใช้กิจกรรมกลุ่มด้วยหลัก อธิปไตย 4 ที่มีต่อพฤติกรรมความรับผิดชอบในการเรียนของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 พบว่า งานวิจัยได้ค้นพบ 1. ได้โปรแกรมกิจกรรมกลุ่มด้วยหลักอธิปไตย 4 เพื่อพัฒนาความรับผิดชอบในการเรียน 2. หลังการเข้าร่วมโปรแกรมกิจกรรมกลุ่มด้วยหลักอธิปไตย 4 เพื่อพัฒนาความรับผิดชอบในการเรียน นักเรียนมีความรับผิดชอบในการเรียนมากกว่าก่อนเข้าร่วมโปรแกรมกิจกรรมกลุ่มด้วยหลักอธิปไตย 4 เพื่อพัฒนาความรับผิดชอบในการเรียน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาผลการนำแนวการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนไปทดลองใช้ เพื่อจะได้นำมาปรับปรุง หรือเสริมแนวทางการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนดังกล่าวให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นต่อไป

2. ควรมีการศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจของการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชน

3. ควรมีการศึกษาแนวทางหรือการจัดทำกลยุทธ์ในการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนเพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และจัดทำแนวการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนได้อย่างเหมาะสม

4. ควรมีการศึกษาและหาแนวทางการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนในการส่งเสริมกิจกรรมพัฒนาจริยธรรม เพื่อช่วยในการสร้างเสริมสุขภาพด้านสุขภาพจิต และสุขภาพทางสังคมของเยาวชน ตลอดจนการใช้บริการที่ดีควรมีลักษณะเป็นอย่างไร

เอกสารอ้างอิง

- กรณีณพัชญ์ กิตติพิบูลย์. (2561). *แนวทางการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ทางสังคม ด้วยกิจกรรมจิตสาธารณะ: ศึกษาเฉพาะกรณีตำรวจภูธรภาค 6*. หลักสูตร วปอ.60
ลักษณะวิชา สังคมจิตวิทยา. วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.
- ชาย โพธิ์สีดา. (2541). *จิตสำนึกต่อสาธารณะสมบัติ: ศึกษารายกรณีกรุงเทพมหานคร*.
รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ทรงสิริ วิจิตรานนท์. 2556. *คุณลักษณะพลเมืองดีของนักศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร*. รายงานการวิจัย: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล พระนคร.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2541). *สภาพเศรษฐกิจสังคมไทยยุคใหม่ จริยธรรมในการศึกษาอนาคต*.
กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี.
- พรพรรณ วีระปริยากร. (2543). *การสร้างคุณธรรมของความเป็นพลเมืองในชุมชนไทย*.
ปริญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พระจรัสศักดิ์ บุญฤทธิ์. (2554). *ผลการใช้กิจกรรมกลุ่มด้วยหลักอิทธิบาท 4 ที่มีต่อพฤติกรรมความรับผิดชอบในการเรียนของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3*. ปริญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาการแนะแนว. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- เพ็ญภา ลายน้ำเงิน และไกรวิชญ์ ดีเอ็ม. (2559). *แนวทางการดำเนินงานส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาเขต 42. การประชุมสัมมนาวิชาการนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติและนานาชาติ “ราชภัฏนครสวรรค์วิจัย ครั้งที่ 1”*. The 1st Rajabhat Nakhon Sawan Research Conference 2016. 22 สิงหาคม 2559, 291-302
- สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ. (2542). *วาระการวิจัยแห่งชาติในภาวะวิกฤติเพื่อฟื้นฟูชาติ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.
- Kittipanan. (2554). *เด็กไทยกับการพัฒนารากฐานของประเทศไทยที่มั่นคง*. สืบค้นเมื่อ 15 ก.พ. 2561. จาก <https://www.thaihealth.or.th/Content/2273187.html>.